

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE “TEJAMLILIK TAMOYILI (EN AZ ÇABA YASASI)” VE “ELLİPSİS (EKSİLTİM)” KAVRAMLARI ÜZERİNE

ON THE CONCEPTS OF “TEJAMLILIK TAMOYILI (THE LAW OF LEAST EFFORT)” AND “ELLİPSİS” IN UZBEK TURKISH

Nursan İLDİRİ

Atatürk Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

nursan.aslan@atauni.edu.tr

ORCID: : 0000-0002-0689-4557

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
28.10.2022

Kabul Tarihi:
22.11.2022

Yayın Tarihi:
30.12.2022

Anahtar Kelimeler
Özbek Türkçesi
Ellipsis
Derin Yapı
Tejamlılık Tamoyili
Qisqaruv

Keywords
Uzbek
TurkishEllipsis
Deep structure
Tejamlilik Tamoyili
Qisqaruv

Konuşma dilinde meydana gelen daha sonra yazı diline de sirayet eden ellipsis, dilde ekonomi yasası gereği tekrarlardan kaçınmak, iletişimi daha etkili hâle getirmek için belli kurallar çerçevesinde gerçekleşen bir dil olayıdır. Cümle içerisinde derin yapıda bırakılan birimlerin fark edilmesi bir metnin biçimsel ve anlamsal yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Özellikle bir lehçeden başka bir lehçeye yapılan aktarımlarda o lehçenin ses, biçim ve cümle düzeylerinde gerçekleşen ellipsis hadiselerinin ortaya çıkarılması bir anlam kargaşasının oluşumunu engeller. Bu dil olayının gerçekleşmesine zemin hazırlayan ekonomi yasası Özbek gramerciliğinde “tejamlilik temoyili” ya da “tejamkorlik temoyili” terimleriyle karşılanmaktadır. Bu çalışmada Özbek Türkçesi gramerlerinde konunun ne şekilde ele alındığı, bu terimlerin nasıl karşılık bulunduğu, bazı çağdaş lehçelerdeki görüntüleri üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır. “Tejamlilik tamoyili” neticesinde ortaya çıkan dil olayı “ellipsis” kavramının diğer benzer dil olaylarıyla karşılaştırması yapılarak bu hadisenin ses, biçim ve söz dizim düzeylerinde gerçekleşen şekilleri, çeşitli eserlerden taramalar yapılarak örnekleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Söz dizimsel, morfolojik ve fonetik düzeyde gerçekleşen ellipsis olayının gerçekleştiği yerler, cümle içerisinde ve aynı cümlenin aktarımında dikkatlere sunulmuştur.

Ellipsis, which first occurs in the spoken language and then spreads to the written language, is a language event that takes place within the framework of certain rules to avoid repetitions in the language as per the economic law and to make communication more effective. Recognizing units left in a deep structure in sentences contributes to a better understanding of the stylistic and semantic structure of a text. Especially in the transfers from one dialect to another, revealing the ellipsis events that occur at the sound, form and sentence levels of that dialect prevents the formation of semantic confusion. The economic law that paved the way for the realization of this language event is met with the terms “tejamlilik temoyili” or “tejamkorlik temoyili” in Uzbek grammar. In this study, which emerged as a result of this economic law, an evaluation has been made on how the subject is handled in Uzbek Turkish grammar, how these terms correspond, and their appearances in some contemporary dialects. By comparing the concept of “ellipsis”, the language event that emerged as a result of “tejamlilik tamoyili”, with other similar language events, the forms of this event at the sound, form and syntax levels have been tried to be revealed with examples by scanning from various works. The places where the ellipsis event, which takes place at the syntactic, morphological and phonetic levels, occurs in the sentence and the transfer of the same sentence are presented to attention.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1196097>

Atıf/Cite as: İldiri, N. (2022). Özbek Türkçesinde “Tejamlılık Tamoyili” (en az çaba yasası) ve Ellipsis (eksiltim) kavramları üzerine. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2484-2497.

Giriş

Makalede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde sıkça durulan konulardan biri olan, temelleri George Kingsley Zipf tarafından atıldığı için *zipf yasası* olarak da bilinen dilde ekonomi yasası ile ilgili, dilsel davranışlarımız dâhil olmak üzere bütün toplumsal ve bireysel davranışlarımıza hükmettiği üzerinde durulmaktadır (Demirci, 2015: 27).

Tüm diller için evrensel bir yasa olan, en az çaba yasası olarak da adlandırılan bu teoride; “*Konuşmacılar birbirinden farklı az sayıda kelime kullanarak farklı kavramları ifade etme isteği duyarlar. Yani bir kelimenin birden fazla anlamı karşılamaını sağlayarak kelime dağarcıklarını sınırlı tutma istekleri vardır. Dinleyiciler ise her farklı kavram için farklı kelime duymak ve böylece anlama gayretlerini en aza çekmek isterler. Bu iki isteğin dengelenmesi sonucu kelimelerin gözlenme sıklığı ve sıra numarası çarpımlarının sabitlenmesi bu kanunun temelidir.*” (Kumova Metin, 2008: 468).

“*Mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla birim zamanda mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletmek bütün tabii ve suni dillerin temayülüdür. Bir kod içerisinde bir dil unsurunun belli bir yerde bulunma ihtiyacı arttıkça enformatif değeri azalır (yani 0’ya yaklaşır). Dil ekonomi veya kolaylık kanunu gereğince zamanla enformatif değerini yitiren unsurları ihraç etmeyi hedef alır*” (Gemalmaz, 2010: 267-268).

Özbekçe gramerlerde dilde ekonomi yasası “*tejamlilik*” ya da “*tejamkorlik tamoyili*” ve “*ekonomiya printsiipi*” terimleriyle karşılanmaktadır.

“*Tejamlilik tamoyili*”nin dil gelişiminin ve dil değişiminin en önemli faktörlerinden biri olduğu dilbilimciler tarafından açıkça ifade edilmektedir. Ancak “*tejamkorlik tamoyili*”nin dil gelişiminde olmazsa olmaz bir unsur olmadığını ifade eden araştırmacılar da vardır. Mesela; Rus dilbilimci Budagov¹, dilde gerçekleşen ekonomi kuralıyla dilin gelişim sürecinin birbirinden farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ibragimova, 2011: 12).

Ibragimova *Badiiy Matnda Ellipsis va Antiellipsis* adlı tez çalışmasında “tejamkorlik tamoyili”nin sentaks düzeyinde gerçekleşmesiyle ellipsis dil olayının oluştuğunu ifade eder (2011: 14). Bu ifadeyle dilin ses ve biçim düzeylerinde gerçekleşen değişimlerinin fonetik hadiseler olduğunu, sadece söz dizim aşamasında ortaya çıkan dil olaylarının ellipsis olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ibragimova, N. Mahmudov’un *Эллипсис в узбекском языке* “Özbek Dilinde Ellipsis” adlı tezinde ortaya koyduğu fikirlerini² bu konudaki görüşlerine delil olarak gösterir (2011: 14).

Dilde ekonomi sağlamak için başvurulan çok çeşitli yollar vardır. Sıfır tekrar yoluyla gereksiz birimlerin derin yapıda bırakılması, eksik tekrara ve dil dışı göndermelere başvurulması, atasözleri ve deyimlerin kullanılması, ses olaylarıyla oluşturulan kısaltmalar, bazı sözcüklerin işlevlerinin eklerle karşılanması ve eklerin düşmesi dilde ekonomi yasasının sonuçları olarak ifade edilebilir (Aydın, 2011: 5).

Türk dillerinde ellipsis hadisesi daha çok art zamanlı ses olaylarına bağlı olarak ortaya çıktığı için dil unsurlarının tarihsel süreçleri açısından değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Özbekçe gramer kaynakları genel olarak incelendiğinde meseleye daha çok sentaktik açıdan yaklaşıldığı ve edebî eserlerin bu yaklaşımla değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Özbekçe gramerlerde ses düzeyinde gerçekleşen hadiseler ellipsis olarak değil, fonetik bir hadise olarak değerlendirilirken Avrupalı dilbilimciler ses düzeyinde gerçekleşen fonetik hadiselerin de ellipsis olarak ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (O‘rinboeva, 2021: 939).

Dilde yer alan ekonomi yasası gereği çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ellipsis dilde belli gramatik kurallar neticesinde ortaya çıkar ve dilin bütün gelişim evrelerinde gözlemlenir. Türkçede eksiltim kavramıyla da karşılanan bu dil olayının gerçekleşmesindeki amaç iletilmek isteneni daha etkili bir şekilde vermek, anlatımda kısalığı ve sözcük tasarrufunu sağlamak ve yinelemelerden kaçınmaktır (Çokuğurluel 1996: 1). Ellipsis edebî bir metnin her düzeyinde farklı amaçlarla gerçekleşir: Sözcük düzeyindeki ellipsiste amaç söyleyişi kolaylaştırmak, cümle düzeyindeki ellipsiste bilgiyi kısaca vererek sözcük tasarrufunda bulunmak, metin düzeyindeki ellipsiste ise amaç metinsel tutarlık ve bağdaşıklık ilişkisi sağlamaktır (Gümüşatam, 2013: 1550). Türkçede *düşüm*, *düşüklü* anlatımlar, *eksilti*, *eksiltili anlatım*, *eksiltili yapıli anlatımlar*, *eksiltme* ve *eksiltim* gibi çeşitli terimlerle ifade edilen bu dil olayı yabancı dillerde *Alm. ellipse*, *Fr.ellipse*, *İng. ellipsis*, *Osm. haxf ü takdir* ifadeleriyle karşılanmıştır (Arabacı, 2012: 16). Özbekçe gramerlerde ise genel olarak *ellipsis* kavramının kullanıldığı ifade edilebilir. Ancak farklı gramer

¹bk. Будагов Р.А. Человек и его язык. –М.: МГУ, 1974. –С.59 – 83.

²bk. Махмудов Н.М. Эллипсис в узбекском языке: Дис. ...канд. филол. наук. –Т., 1977. –С.3.

düzeylerinde gerçekleştiğinde bu terimin Özbekçe gramer kitaplarında **“tushish, tushirilish, qisqaruv, eksik gap, to‘liqsiz gap”** ifadeleriyle de karşılandığı görülmektedir.

Ellipsisin bir edebî metnin söylem değeri açısından da çok önemli bir işleve sahip olduğu şu satırlarla izah edilmektedir: *“Ekonomik bir sistem olan dilin birinci ve ikinci eklemlene düzlemlerinde etkili olan kanunlardan biri en az çaba kanunudur. Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de 1/1 oranında “anlaşılan” belirtilen/nitelenenler silinir. Bu kural, Türkçenin ses ve söz diziminde de kullanılmakta; bu nedenle eksilteli yapılar ortaya çıkmakta; üstelik bu kullanımlar ifadeye “söylem” değeri katmaktadır. Bu işlevi dikkate almadan yapılan sınıflama, bu söylem değerini de ortadan kaldırmaktadır”* (Börekcü ve Tepeli, 2013: 98).

Karağaç, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde eksiltme olarak adlandırdığı ellipsisin ses, söz, ek ve cümle ögesi eksiltmesi şeklinde değişik yapılarda ortaya çıkabildiğini ifade etmiş ve ses eksiltmesi, söz eksiltmesi ve söz dizimi eksiltmesi şeklinde üç alt başlıkta bu konuyu değerlendirmiştir (2013: 365).

Necip Üçok, *Genel Dilbilim* adlı çalışmasında dildeki fonetik değişimleri *mihaniği olaylar* ve *ruhi olaylar* olmak üzere iki başlık altında değerlendirir. Eserde *düşüm olayı* olarak terimlendirilen ellipsis ruhi olaylar içerisinde yer almakta ve bir kelime veya birden fazla nesneyi gösteren kelime grubunda bir hecenin veya bir kelime parçasının bir anlam dolgunluğundan dolayı herhangi bir fonksiyonu kalmadığı için düştüğü ifade edilmektedir. Türkçede *zeytin dalı* aslında *zeytin ağacı dalını* ifade etmiş, hastalık olarak bilinen *kızıl* sözcüğü ise *kızıl hastalığı* yapısında yer alan hastalık sözcüğünün düşmesiyle meydana gelmiştir (2004: 84). Benzer bir kullanım *Özbek Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde; *ugra oshi* (ugra³ ile hazırlanan yemek) tamlamasında “osh” sözcüğünün ellipsise uğraması ile beraber bu tamlamanın ifade ettiği anlam *ugra* sözcüğüne yüklenmiştir” şeklinde izah edilmiştir.

“Yaxshilar ko‘paysin, yomon qolmasin (İyiler çoğalsın, kötü kalmasın.)” cümlesi de **“Yaxshi [odamlar] ko‘paysin, yomon [odam] qolmasin (İyi [insan]lar çoğalsın, kötü [insan] kalmasın)”** şeklinde içinde ellipsise uğrayan sözcükler barındırmaktadır (Hojiyev, 2002: 133).

Özbekçe gramer kaynaklarının “fonetik” bölümünde ses hadisesi olarak “qisqaruv” terimiyle ele alınan bu dil olayının bazı sözcüklerde ünsüzlerin benzeşmesi neticesinde, ünlülerde ise eliziya sebebiyle ortaya çıkan değişimler sonucu ortaya çıktığı, birleşik sözcüklerin, fiillerin, bazı zamir ve edatların bu dil hadisesi yoluyla oluştuğu ifade edilmiştir (Eltazarov, 2004: 11).

Özbek Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü’nde, ünlü ile biten sözcüklerin ünlü ile başlayan sözcüklerle yana gelmesi neticesinde bir ünlünün düşmesi olayı *eliziya*, lat. *elisis* şeklinde açıklanmaktadır. *Tushish, tushirilish* terimleriyle de karşılanan *ellipsis* ise dilde ekonomi yasası gereğince öncelikle konuşma dilinde gerçekleşen daha sonra yazı dilinde de yaygınlaşan bir hadise olarak tanımlanmaktadır (Hojiyev, 2002: 133).

Özbek dilciliğinde ellipsis kavramının “jim qolish (sukut), zevgma, implisitlik” gibi dil olaylarıyla denk olduğu ya da benzer yanlarının olduğu ifade edilir. Bütün bu dil olaylarının birbirine benzer tarafları olsa da her birinin kendine has özellikleri olduğu açıkça ortadadır (Ibragimova, 2011: 37). Ellipsiste cümle içindeki bazı unsurlar, *tejamkorlik tamoyili (ekonomi kanunu)* neticesinde eksilteli kullanılsa da cümle, cümle olma özelliğini kaybetmez, ancak *jim qolish (sukut)* hadisesinde cümlenin sonunda belli bir bölüm söylenmez ve cümle tamamlanmamış olur. *Zevgma* edebî bir terimdir. *Implisitlik* hadisesinde ise öğelerin ellipsisi dikkate alınmaz (Ibragimova, 2011: 130).

A. N. Kononov, özel isimlerde gerçekleşen ellipsis hadisesiyle ilgili örnekler vermiş, özellikle şahıs isimlerinde meydana gelen ellipsisin küçültme ve sevgi anlamını ifade etme ihtiyacıyla ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Mama < Mamajon < Muhammadjon

Xolmat < Xolmuhammad

Matkarim < Mahamadkarim < Muhammadkarim

Mayunus < Mamayunus < Muhammadyunus

Ulbi < O‘g‘il bibi (Kononov, 1960: 138).

³erişte

Özellikle aile içinde küçük çocukların ismini kısaltarak söyleme çok yaygın kullanılan bir ellipsis olayı olarak izah edilmektedir. *Ju < Mavjuda* örneğinde olduğu gibi. *İkki hafta oldin Ju uyga yig'lab keldi. İki hafta önce Ju [Mavjuda] eve ağlayarak geldi* (Sharq Yulduzi, 1987, no: 3, 68) (Eltazarov, 2004: 43).

Ellipsis dil olayının öncelikle konuşma dilinde meydana geldiği, daha sonra yazı dilinde yaygınlaştığı ve ellipsise uğrayan ifadelerin özellikle selamlaşma gibi kalıplaşmış ifadelerde daha yaygın bir kullanıma sahip oldukları ifade edilmektedir.

Ja [juda] arzon-ku, qimmatrog'i kerak “Çok ucuz ya, daha pahalısı gerek”(Sharq Yulduzi, 1987, No: 8, 8)

Moro bo'lsin-muborak bo'lsin “Mübarek olsun” (Yoshlik, 1986, No: 9, 7)

oborib-opkeldi-olib borib-olib keldi “alıp geldi”

Vaalaykum Assalom- Vaalaykum veya Vaa.. “Selamünaleyküm”

bir tin < tiyin “bir kuruş” (Eltazarov, 2004: 44, 45).

Kavushimni keyib keta qo[l]ng. “Ayakkabımı giyip gidiverin” (Yoshlik, 1986, No: 12, 79- 6.) (Eltazarov, 2004: 47).

Özbekçe isimler arasında “Berdi”, “Keldi” gibi çekimli fiillerden oluşan özel isimlere rastlamak mümkündür. Ancak bu özel isimler “Xudoberdi”, “Omonkeldi” gibi isimlerin ellipsise uğramış şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Eltazarov, 2004:47).

Sadece Özbek Türkçesinde değil, diğer çağdaş lehçelerin gramerlerinde de ellipsis konusunun özellikle söz dizimsel boyutuyla ele alındığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde cümlede görülen ellipsis *olqi söylem, tolimsiz söylem* terimleriyle kullanılmaktadır (Yavuz, 2020: 169). Kırgız Türkçesinde *kentik süylöm* olarak terimlendirilen ellipsis genellikle günlük konuşmalarda yer alan ve bazı öğeleri kesilerek söylenen cümleler için kullanılır (Oruzbayeva ve Sagınbayeva, 2004: 147). Türkmen Türkçesinde cümle düzeyinde gerçekleşen ellipsise *doli däl sözlēm* denilmekte, özellikle cevap cümlelerinde kullanılmakta, bu kullanımda yüklem de dâhil bütün öğeler eksiltilebilmektedir (Dinç, 2017: 190). Azerbaycan Türkçesinde *yarımcık ya da yarım cümle* terimiyle cümlede anlamsal bir eksikliğin değil, gramatikal bir eksikliğin varlığından bahsedilir. Konuşmada ya da yazıda tekrara yol vermemek için bazı öğelerde ellipsis oluşması sonucu yarımcık cümleler meydana gelir. Yarımcık cümle üç alt başlık altında incelenir: Temel öğeleri bırakılan yarımcık cümle, yardımcı öğeleri bırakılan yarımcık cümleler ve yardımcı öğelerin bir kısmı bırakılan yarımcık cümleler (Alışova Demirdağ, 2021: 316, 317).

Söz Dizimsel Ellipsis

Noam Chomsky tarafından ortaya konan yaklaşıma göre, her cümlenin derin ve yüzey yapı şeklinde iki katmanı vardır. Derin yapı olarak ifade edilen katman, cümlenin soyut olarak anlambilimsel boyutuyla ilgilidir. Cümlenin derin yapısı, yüzey yapıda yer alan cümlelerin derinlerde yer alan anlamlarını sezme durumunda anlama katkı sağlamaktadır (Demirci, 2010: 293). Metnin anlamsal boyutuyla ilgili oluşan ellipsis Özbekçe gramerlerde *semantik ellipsis* kavramıyla karşılanmaktadır. Semantik ellipsis neticesinde cümlenin sentaktik yapısında önemli bir değişiklik olmadığı için ellipsis okuyucu tarafından fark edilmez. Bu nedenle edebî metinlerde *semantik ellipsis*, diğer ellipsis türlerine nazaran daha az öneme sahiptir (Ibragimova, 2011: 131).

1920'li yıllardan itibaren Özbek Türkçesi gramer çalışmalarında sentaktik yapıda cümlenin öğeleri (gap bo'lakları)nin ellipsise uğraması hadisesinden bahsedilmektedir. Fıtrat, *O'zbek Tili Qoidalari To'g'risida Bir Tajriba. İkinchi Kitob: Navv* adlı eserinde “Gap Bo'laklarining Tushib Qolishi (Cümle Öğelerinin Eksiltimi)” alt başlığında bu dil olayını değerlendirir (Ibragimova, 2011: 16, 17). Özbek Türkçesi gramerlerinde söz dizimsel boyutta gerçekleşen ellipsis, *eksik gap, elliptik gap, to'liqsiz gap* terimleriyle karşılanır. Özbek gramerciliğinde *elliptik gap* ve *to'liqsiz gap* terimlerine sinonim nazarıyla bakılır (Dadaboyev, 2013: 21).

Türkçede *eksiltili cümle* olarak isimlendirilen bu hadiseyi Özbek dilbilimcisi Fıtrat şu şekilde açıklamaktadır: “Cümledeki bazı öğelerin anlamının cümle içindeki sözcüklerden değil başka vasıtalar aracılığıyla anlaşıldığı, anlam ifade eden sözcüklerin cümlede yer almadığı yapılara *eksik cümle (eksik gap)* denir” (Boltaboyev, 2006: 202). *Özbek Gramer Terimleri Sözlüğü* nde ise bu terim, cümle içindeki sözcüklerin diziliminde bazı sözcüklerin ya da sözcük gruplarının cümlede yer almadığı, ama derin yapıda varlıklarının açıkça hissedildiği cümle türü olarak tarif edilir. *Olam quyosh bilan yorug', odam ilm bilan [yorug']*. *Dünya güneş ile aydınlanır, insan ilim ile [aydınlanır]*. cümlesinde ikinci cümlenin yüklemi eksiltili olarak kullanılmıştır (Hojiyev, 2002: 113).

Özbekçe gramer kaynaklarında “sintaktik ellipsis” olarak terimlendirilen sentaktik ellipsisler, cümlenin ögelerinde ve sözcük gruplarında gerçekleşen örnekleriyle dikkatlere sunulmuştur.

Cümlenin Ögelerinde Gerçekleşen Ellipsis

Yüklem veya yüklem talepli bir veya daha fazla zorunlu ögenin düşürülmesiyle kurulan cümlelere eksiltili cümle denilmektedir. Bu tür cümlelerde yargı dinleyenin ve okuyanın zihninde tamamlanmaktadır (Dinç, 2017: 190). Herhangi bir ögesi ellipsise uğrayan cümleler, Özbek Türkçesinde *eksik gap*, *to'liqsiz gap* terimleriyle karşılanmaktadır. Bu türlü cümleler semantik açıdan eksik değildir (Reshetov, Ibrohimov, Tursunov, Kamolov, 1966: 211). *To'liqsiz gap Hozirgi O'zbek Adabiy Tili II-Sintaksis* adlı eserde dört alt başlık altında değerlendirilmiştir:

- a) Dialog tipidagi to'liqsiz gaplar (Konuşma cümlelerinde kullanılan eksiltili cümle)
- b) Mustaqil qo'llanuvchi to'liqsiz gaplar (Müstakil bir şekilde ele alınan eksiltili cümle)
- c) Frazelogik birikma tarzidagi to'liqsiz gaplar (Kalıplaşmış ifade şeklindeki eksiltili cümle)
- d) Qo'shma gap tarkibiga kiruvchi to'liqsiz gaplar (Birleşik cümle içinde yer alan eksiltili cümle)

A. G'ulamov, M. Asqarova'nın *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili, Sintaksis* (1965: 180-183), G'. Abdurahmonov'un *O'zbek Tili Grammatikasi (Sintaksis)* (1996: 36-40), G'. Abdurahmonov, A. Sulaymonov, X. Xoliyorov, J. Omonturdiyev'in *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili Sintaksis* (1979: 109-111) adlı çalışmaları Özbek Türkçesinde “to'liqsiz gap” ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

Özellikle konuşma cümlelerinde bir cümlenin birden fazla ögesi eksiltili kullanılabilir. Eksiltime uğrayan cümlelerde derin yapıda kalan cümle ögeleri, cümlenin geçtiği metnin genel bağlamından veya önceki ve sonraki cümlelerin semantik yapısından kolaylıkla fark edilebilmektedir. İncelenen metinlerde cümle düzeyinde özne, yüklem, tümleş ve nesne eksikliklerine rastlanmıştır; derin yapıda yer alan eksik ögeler, kaynak dilde ve aktarımda köşeli parantezle yüzey yapıda görünür hâle getirilmeye çalışılmıştır.

1.1.1. Özne Ellipsisi

Yüklem ile beraber cümlenin temel ögelerinden biri olan özne, Özbek Türkçesinde “*ega*” terimiyle karşılanmaktadır. Öznenin eksiltili kullanıldığı cümleler “Egasi bo'lmagan to'liqsiz gaplar” başlığı altında incelenmektedir. Cümlede eksiltili kullanılan özne, genellikle yüklemdeki şahıs eklerinde varlığını hissettirir.

Barcha qizlar suv yuzida erkalanib suzib yurgan to'pga biroz qarashib turdilar-da, [barcha qizlar] bu orada bir-birlariga boqishib yumsboqqina kulishib ham oldilar. “Bütün kızlar bir süre suda yüzen topa baktılar ve [bütün kızlar] bu sırada birbirlerine bakıp hafifçe gülümsediler” (Qahramonov, 1997: 24).

Otam o'lganlarida, yonlaridan arzimagan uch-to'rt so'm pul chiqdi. [arzimagan uch-to'rt so'm pul] qog'ozga o'rab, ip bilan bog'langan. “Babam öldüğünde ceplerinden değersiz üç dört som para çıktı. [Değersiz üç dört som para] kâğıda sarılmış ve ipe bağlanmış” (Muxtor, 1997: 6).

1.1.2. Yüklem Ellipsisi

Özbek Türkçesinde “*bosh bo'laklar* (asıl ögeler)” içerisinde yer alan “*kesim*” terimiyle karşılanan yüklem, art arda sıralanan cümlelerde ortak kullanıldığı zaman gereksiz tekrarlardan kaçınmak için, bazen de söyleyişe bir ahenk kazandırmak için derin yapıda bırakılmaktadır. Özbek Türkçesi gramerlerinde “kesimi bo'lmagan to'liqsiz gaplar” başlığı altında bu ellipsis türü değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

To'rdâ — o'rikzordan so'ng olmasor, uning orqasida uzun-uzun so'rtak (ishkom)lar [bor]. “Yukarıda, kayısı bahçesinden sonra elma bahçesi, onun arkasında ise uzun uzun üzüm çardakları [var]” (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Og'ir va sirli bir jimlik [..]. “Etrafta ise ağır ve gizemli bir sessizlik [hâkim]” (YP, Öztürkci, 2019: 170, 253).

Muni senga kim aytdi? Po'latning o'zi [aytdi]. “Bunu sana kim söyledi. Polat'ın kendisi [söyledi]” (Öztürkci, 2019: 176, 259).

Orada na kishilar, na sozlar va na boshqalar...[bor edi] “Ortalıkta ne kimseler, ne müzik aletleri ne de başka bir şeyler...[vardı]” (Qahramonov, 1997: 20).

U meni o'ylaydir, men tog'u toshlarni [o'ylayman]. “O beni düşünür, ben ise dağları taşları **[düşünüyorum]**” (Öztürkci, 2019: 173, 257).

Po'lat ham ketdi, otam ham [ketdi]. “Polat da gitti, babam da **[gitti]**” (Öztürkci, 2019: 188, 271).

1.1.3. Nesne Ellipsisi

Özbek Türkçesinde “*vositasiz to'ldiruvchi*” terimiyle karşılanan nesne, cümlenin yardımcı ögeleri arasında değerlendirilir. Cümlenin geçtiği bağlamdan çıkarılan nesne ellipsisinin örnekleri şu şekildedir:

Chunki shu yetti oila uchun bitta televizor bor edi. Hamma [televizorni] barobar ko'radi. “Çünkü bu yedi aile için bir tane televizyon vardı. Herkes **[televizyonu]** beraber izler” (Qahramonov, 1997: 45).

Serqatnov ko'cha [uni] uyiga jo'natdi. “Kalabalık cadde **[onu]** evine yöneltti” (Ahmadov, 2018: 634).

Bilmasdan, [uni] qo'llab qo'yibmiz. “Farkında olmadan **[onu]** kolluyormuşuz” (Ahmadov, 2018: 635).

Men sizdan [aqlingizni] olaman, dedim, olaman. “Ben sizin **[aklınızı başınızdan]** alırım dedim, alırım” (Muxtor, 1997: 14).

1.1.4. Dolaylı Tümleç Ellipsisi

Özbek Türkçesi gramerlerinde “*vositali to'ldiruvchi*” terimiyle karşılık bulan *yer tamlayicisi*, cümlenin yardımcı ögeleri arasında yer alır.

[Sizga] hech ishonmayman. “[Size] hiç inanmıyorum” (Öztürkci, 2019: 184, 267).

Mana shu mahallada Karim qori degan chitfurush bor, [shu mahallada] Odilxo'jaboy degan pudratchi bor. “Bu mahallede Kerim Kari adında bir manifaturacı var ve **[bu mahallede]** Adilhocabay adında bir müteahhit var” (Qahramonov, 1997: 34).

Yuz, ko'zlari porlar, [yuziga] nur ingan edi. “Yüzü, gözleri parlıyor, **[yüzüne]** nur inmiş idi” (Muxtor, 1997: 17).

Yigit darrov butun vujudi bilan taassuf bildirib, [undan] afv so'radi. “Delikanlı aniden bütün hareketleriyle üzüntülerini bildirerek **[ondan]** özür diledi” (Qahhor, 1987: 34).

1.1.5. Zarf Tümleci Ellipsisi

Cümlenin yardımcı ögeleri arasında yer alan zarf tümleci, Özbek Türkçesinde *bol* sözcüğüyle terimlendirilmiştir. Yüklemde anlatılan işin ne zaman ve nasıl yapıldığını gösteren bu ögenin derin yapıdaki varlığı cümlenin yer aldığı bağlamdan kolayca hissedilmektedir.

Masalan, iflos e'tiborli odamlar oldiga kirib-chiqib turadi, [ular bilan] salom-alik qilib turadi. “Mesela, alçak **[şair]** itibarlı adamların yanına girip çıkıyor, **[onlarla]** selamlaşıyor” (Ahmadov, 2018: 636).

Chunki haq hamisha g'olibdir, haqsizlik ersa [hamisha] mag'lub. “Çünkü hak her zaman galiptir, haksızlık ise **[her zaman]** mağlup[tur]” (Erdem Uçar, 2017: 465).

Bu kech qolasizmi, [bu oqshom] ketasizmi? “[Siz] bu akşam kalyor musunuz, [siz] **[bu akşam]** gidiyor musunuz?” (Erdem Uçar, 2017: 465).

1.1.6. Cümlede Birden Fazla Ögede Gerçekleşen Ellipsis

Özellikle günlük konuşma cümlelerinde cümlenin pek çok ögesinde ellipsis hadisesi gerçekleşmektedir. Bu ellipsis hadisesi, Özbek Türkçesi gramerlerinde “Dialog Tipidagi To'liqsiz Gaplar” alt başlığında incelemeye tabi tutulmuştur.

— *Bu yerlerde nima bo'ladi?* — “Bu yerlerde neler olur?”

— *[Bu yerlarda] Paxta, kuzgi bug'doy [bo'ladi].* — “[Buralarda] pamuk, güzbuğdayı **[olur]**”

— *Sening erin nima sovg'a keltirdi?* — “Senin kocan ne hediye getirdi?”

— *[Mening erim] Bir jo'ra atlas [keltirdi]* — “[Benim kocam] bir çift atlas **[kumaş] [getirdi]**” (Reshetov, Ibrohimov, Tursunov, Kamolov, 1966: 212)

U o'g'rini bilmagan kim bor? Kattadan tortib kichikkacha [hamma] [uni] [biladi]. “O eşkiyayı tanımayan kim var? Yediden yetmişe kadar **[herkes] [onu] [tanır]**” (Öztürkci, 2019: 192, 274).

1.2. Kelime Grubu Düzeyinde Gerçekleşen Ellipsis

Sözcük öbeği olarak da ifade edilen kelime grubu, az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu yargısız anlatımlar şeklinde tanımlanır. Sözcük öbeklerinde asıl öge sonda, yardımcı öge başta bulunur ve görevi asıl ögeye yardım etmektir. Türkçede sözcük öbekleri çeşitlilik arz etmektedir (Üstünova, 2005: 418). Özbek Türkçesi gramerlerinde “*so‘z turkumlari*” terimiyle karşılanan sözcük öbeklerinde derin yapıda hissedilen, ancak yüzey yapıda yer almayan ellipsis dil olayı gerçekleşmektedir. Bu aşamada edat gruplarında, tamlamalarda, birleşik fiil gruplarında, bağlama gruplarında ortaya çıkan ellipsis hadisesi örneklerle izah edilmiştir.

1.2.1. Edat grubunda ellipsis

Aytganingiz [kabi] kelsin! “Dediğiniz [gibi] olsun!” (Ahmadov, 2018: 634).

O‘zgalardan sir [kabi] saqladi. “Başkalarından sır [gibi] sakladı” (Ahmadov, 2018: 637).

1.2.2. Birleşik fiil Gruplarında ellipsis

Alam bilan tag‘in she‘r [o‘qishga] boshladi. “Öfkeyle tekrar şiir [okumaya] başladı” (Ahmadov, 2018: 637).

1.2.3. İsim Tamlamalarında ellipsis

[Sening] mehmoning keldi. “[Senin] misafirin geldi” (Öztürkci, 2019: 191, 273).

Unisini [uning sababini] men bilmadim, qizim. “Onun [sebebini] ben bilmiyorum, kızım” (Öztürkci, 2019: 185, 268).

Hech qaysinglarniki [to‘pi] yo‘qmi? Saltanat, seniki [to‘ping] bor edi-yu? “Hiç kimsenin [topu] yok mu? Saltanat, senin [topun] var mıydı ya?” (Qahramonov, 1997: 24).

Yarimtasi o‘zimga yetadi. [Aqlning] ortig‘i ortiq ekan. “Yarısı bana yetiyor. [Aklın] fazlası fazlaymış” (Muxtor, 1997: 14).

Bu orada taksi [haydovchisi] sabrsizlanib bir-ikki marta dudutladi. “Bu sırada taksi [şoförü] sabırsızlanarak birkaç kez kornaya bastı” (Qadirov, 1978: 322).

1.2.4. Sıfat tamlamalarında ellipsis

To‘p o‘yinidan ham yaxshisi [o‘yin] bormi? “Top oyunundan daha iyisi [oyun] var mı?” (Qahramonov, 1997: 25).

O iflos [odam] salomni olmasa. “O alçak [adam] selamını almasa” (Ahmadov, 2018: 633).

O‘ng [tomon]dan suv salqini ufurib turardi. “Sağ [taraf]tan suyun serinliği yayılıyordu” (Qadirov, 1978: 323).

U qiz daryoga tushib ketgan [bir] gavbar bo‘ldi. “O kız deryaya düşmüş [bir] cevher idi” (Qahhor, 1987: 39).

2. Morfolojik Düzeyde Gerçekleşen Ellipsis

Özbek Türkçesinde *morfologik qisqaruv* terimiyle ifade edilen ellipsis türünde gramatikal unsurların temelini oluşturan ekler, işlevleri itibariyle derin yapıda yer almaktadır. Bu nedenle ellipsis hadisesinin gerçekleştiği morfolojik unsurlar /Ø/ boş küme biçimbirimi ile yüzey yapıda görünür hâle getirilmiştir.

A. N. Kononov, *Грамматика Современного Узбекского Литературного Языка* “Modern Özbek Edebi Dilinin Grameri” adlı çalışmasının morfoloji bölümünde zaman çekimlerinden bahsederken ellipsis hadisesinin gerçekleştiği örnekleri sıralayarak bu dil olayının morfolojik düzeyde de gerçekleştiğini ispat etmeye çalışmıştır.

hozirgi zamon (şimdiki zaman) yozayapman < yoz-a-ya(ti)p-man

o‘tgan zamon (geçmiş zaman) yozardim < yozar edim

uzoq o‘tgan zamon so‘roq shakli (duyulan geçmiş zamanın soru biçimi) yozganmiding? < yozganmi eding? (1960: 223).

2.1. Ek Düzeyinde Ellipsis

2.1.1. Bildirme Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde ek-fil'in geniş zaman üçüncü kişilerinde tek şekilli kullanılan bildirme eki /+dir/ dir. Eski Türkçede kullanılan "tur-" filinden ekleşmiştir. Türk lehçelerinde bu ek /+di/, /+t/ şeklinde bir eksiltime uğramıştır (Savran, 2008: 164).

Özbek Türkçesinde bu ek, bazı zamanların fil çekimlerinde üçüncü teklik şahıs ekinde sonra /+di/ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. "Otam oqshom uyga keladi. (Babam akşam eve gelecek)" kel-a+Ø+di

Otang O'lmas botir xonning birinchi **botiri**+**[Ø]**. "Baban Ölmes Batır, Han'ın birinci batırı+**[dır]**" (Öztürkci, 2019: 175, 259).

2.1.2. İyelik Eklerinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde /+im/, /+ing/, /+i/, /+si/, /+imiz/, /+ingiz/, /+lari/ ekleriyle karşılanan iyelik ekleri özellikle sıfat-fil eklerinden /-gan/ ekinin üzerine gelmesi gerektiği durumlarda ellipsise uğramıştır. Örneklerde ellipsise uğrayan ekler /Ø/ boş küme biçimbirimi ile gösterilmiştir.

Po'lat **kel-gan**+Ø tomondan Qumri kelib chiqadir. "Polat'ın geldiği+**[i]** taraftan Kumru gelir" (Öztürkci, 2019: 170, 254).

Mening sizdan boshqa **tayan-gan**+Ø hech kimim yo'q. "Benim sizden başka dayanağı+**[im]** yok" (Öztürkci, 2019: 175, 258).

Men, o'sha sen **ayt-gan**+Ø kundun beri o'ylayapman. "Ben senin söylediği+**[in]** günden beri düşünüyorum" (Öztürkci, 2019: 175, 259).

O'lmas Botirning **qo'rg'on**+Ø+Ø boqchasida o'rik daraxtlarining tagi. "Ölmez Batır'ın çiftlik ev+**[i]**+nin bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi" (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Yangi **uylangan**+Ø vaqtlarim edi. "Yeni evlendiği+**[im]** zamanlardaydı" (Qahramonov, 1997: 16).

Kecha xolam bizning **uy**+Ø+ga mexmon bo'lib kelgan edi. "Dün teyzem bizim ev+**[imiz]**+e misafir olmuştu" (Qahramonov, 1997: 16).

Stadion tomon+Ø+dan kelayotgan shovqin Roziyaga endi eshitildi. "Stadyum taraf+**[i]**+n+dan gelen gürültü Raziye tarafından şimdi işitildi" (Qadirov, 1978: 324).

2.1.3. Durum Eklerinde Ellipsis

Özbek Türkçesi gramerlerinde "Kelishik Kategoriyasi" başlığı altında incelenen durum eklerinde meydana gelen ellipsisin en çok ilgi hâli eki olan /+ning/ ekinde gerçekleştiği söylenebilir.

2.1.3.1. Belirtme Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde "tushum kelishigi qo'shimchasi" olarak ifade edilen belirtme hâli eki /+ni/'dir.

Umrída u, bunday mato bozorda **sotilgani**+Ø yoki harid qiliganini ko'rgan ham, eshitgan ham emasdi. "O, ömründe böyle bir eşyanın pazarda satıldığı+ı+n+**[i]** yahud alınıp satıldığını ne duymuş ne görmüşü" (Muxtor, 1997: 9).

2.1.3.2. Bulunma Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde yerde ve zamanda bulunmayı ifade eden "o'rin-payt kelishigi qo'shimchasi" /+da/ biçimbirimi ile karşılanır. Ekin ellipsise uğrayan görüntüsü /+Ø/ biçimbirimi ile karşılanmıştır.

Yiroqlar+Ø sutdek oydin. "Uzaklar+**[da]** süt beyaz bir aydınlık" (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Bog+Ø ishlagani kelgan qo'shnilardan hech birisi qolmagan, hamma shaharga jo'nab ketgan, ko'chada chigirtkalarining chirillashi, qurbaqalarning qurullashidan boshqa torush yo'q edi. "Bahçe+**[de]** çalışmaya gelen komşulardan hiç kimse kalmamış, herkes şehre gitmiş, sokakta çekirgelerin seslerinden, kurbağaların vıraklamasından başka ses duyulmuyordu" (Qahramonov, 1997: 17).

2.1.3.3. Ayrılma Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde "chiqish kelishigi" terimiyle karşılanan ayrılma hâli eki /+dan/ dir. Bu ek bazı kullanımlarda /+Ø/ boş küme biçimbirimi ile karşılanmaktadır.

Bu sirni **sen**+Ø mendan boshqa yana kim biladir? "Bu sırrı **sen**+**[den]** benden başka kim biliyor?" (Öztürkci, 2019: 200, 282).

2.1.3.4. İlgi Hâli Ekinde Ellipsis

İsim tamlamasının iyelik eki alan tamlayıcısı bu ek ile belirli hâle geldiği için ilgi hâli ekine yüzey yapıda duyulan ihtiyaç kaybolmuş ve bu ek derin yapıda kalmıştır (Uçar, 2017: 452). Özbek Türkçesinde kullanılan ilgi hâli eki /+ning/ şeklindedir. Bu ekin ellipsise uğradığı yapılarda /+Ø/ boş küme biçimbirimlerin derin yapıdaki varlığını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.

O'lmas Botirning qo'rg'on+Ø+Ø boqchasida o'rik daraxtlarining tagi. “Ölmez Batır'ın çiftlik ev+i+[nin] bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi” (Öztürkci, 2019: 169, 253).

Ko'klam+Ø boshlari: hamma daraxtlarning yaproqlari ko'm-ko'k, toza, gullar chaman-chaman bo'lib ochilg'onlar. “İlkbahar+[in] başlangıcı: Bütün ağaçların yaprakları yemyeşil, taze çiçekler sıra sıra açmışlar” (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Qo'li bo'g'lik qul kabi devorlar+Ø orasida... “Eli kolu bağlı bir çiçek gibi duvarlar+[in] arasında...” (Öztürkci, 2019: 190, 273).

Men bazm bo'layotgan maydon orqali o'tmoqchi bo'lib, devor+Ø nabrasidan oshib tushdim. “Ben eğlencenin olacağı meydanın yanından geçmek için duvar+[in] yıkık tarafından atladım” (Qahramonov, 1997: 18).

Ikeki tegirmon toshi+Ø orasida yanchilgan kishidek majruh edim. “İki değirmen taşi+[nin] arasında ezilmiş gibi yaralıydım” (Qahramonov, 1997: 19).

Qizlar+Ø barchasi birdan: “Kizlar+[in] hepsi birdan:” (Qahramonov, 1997: 24).

Özbek Türkçesinde şahıs zamirlerinin üzerine gelen ilgi hâli ekinin aitlik ekiyle kullanımında ekin “ng” sesinde fonetik bir ellipsis gerçekleşmektedir. Men ve sen zamirleriyle kullanımında ise ekin başındaki “n” sesi ve sonundaki “ng” sesi düşmektedir (Karadeniz, 2022: 55).

So'ngra Po'lat butkul sizniki (siz+ning+ki) bo'lsun. “Sonra Polat tümüyle siz+[in] olsun” (Öztürkci, 2019: 174, 257).

2.1.3.5 Yönelme Hâli Ekinde Ellipsis

Özbek Türkçesinde /+ga/ yönelme hâli eki fonetik versiyonlarıyla /+ka/ ve /+qa/ şeklinde kullanılmaktadır. Tespit edilen örneklerde yönelme hâli ekinin derin yapıda işlevini koruduğu ancak yüzey yapıya taşınmadığı görülmektedir.

O'shanga ketganligi+Ø-ketgan-a, gul uzib kelarmikan? “Oraya gitmişliğ+i+n+[e] gitmiştir ama çiçek toplayıp gelir mi?” (Öztürkci, 2019: 177, 261).

Shahar chetidagi salqin chorbog'dan birin-кетин beshta yengil mashina chiqdi-yu katta ko'cha+Ø tomon burildi. “Şehrin dışındaki ferah yalıktan arka arkaya beş tane araba çıktı ve büyük sokağ+[a] doğru döndü” (Qadirov, 1978: 305).

Daho+Ø gali keldi. “Sıra Deha+[ya] geldi” (Ahmadov, 2018: 636).

2.1.4. Yapım Eklerinde Ellipsis

İsimden isim yapma eklerinin en işlek eklerinden olan /+lik/ ekinin kullanımında aşağıdaki örnekte ellipsis hadisesi gerçekleşmiştir.

Mulla Toshpo'lat yana beixtiyor tinch+Ø(lik)+ini yo'qotgan edi. “Molla Taşpolat yine istemeden huzurunu kaybetmişti” (Muxtor, 1997: 12).

2.1.5. Zarf-Fiil Eklerinde Ellipsis

Tespit edilen örnekler incelendiğinde özellikle fiil+fiil yapısında kullanılan birleşik fillerin kullanımında yer alan /-a/ zarf-fiil ekinde ellipsis olayının meydana geldiği ifade edilebilir.

Mening sevganimni mendan tortib olmoqchi bo'lgan berahm, o'zi ham menga o'xshab sevganiga qovush-Ø ol-ma-ydir-ku! (qovush-a ol-ma-y+dir) ku! “Sevdiğimi benden çekip alan acımasızın kendisi de benim gibi sevdiğine kavuş-[a]maz ki!” (Öztürkci, 2019: 171, 255).

Unisini, lekin hozir ayt-Ø ol-ma-y+man. “Onu şimdi söyle-[(y)e]mem” (Öztürkci, 2019: 179, 262).

Otam bo'lsa, o'zi ko'rgan jinlar bazmi'ni so'zlashdan yana tiyil+Ø olmadi. “Babam ise kendi gördüğü “cinler meclisi”ni anlatmadan dur-[a]madı” (Qahramonov, 1997: s. 16).

U o'zi ham tushun-Ø olmagan g'alati bir ko'ngil xiralik bilan yo'lga chiqqan edi. "Kendisinin de anla-
[(y)a]madığı tuhaf bir hüznle yola koyuldu" (Qahramonov, 1997: 52).

2.1.7. Şahıs Ekinde Ellipsis

Men joyni solib **tayyorlay+Ø (man)**. "Ben yeri hazırlayay+[ım]" (Öztürkci, 2019: 171, 255).

Oyimposhsba, biz **tayyor+Ø (miz)**. "Sultanım, biz hazır+[ız]" (Öztürkci, 2019: 193, 276).

Oq yaktak keygan o'rta yashar odam bilan yosbroq yigit mashina yoniga **kelishdi+Ø**. "Beyaz takım elbiseli orta yaşlı bir adam ile genç bir adam arabaya yaklaştı+[lar]" (Qahramonov, 1997: 55).

Ayollar battar bo'l, deya qo'l **siltadi+Ø**. "Kadınlar betere ol diyerek el salladı+[lar]" (Ahmadov, 2018: 633).

Qo'li bo'glik qul kabi devorlar orasida+Ø **(man)**. "Eli kolu bağlı bir çiçek gibi duvarlar arasında+[(y)ım]" (Öztürkci, 2019: 190, 273).

2.1.8. Ek-Filide Ellipsis

Özbek Türkçesinde "er-" filinden ekleşerek günümüze ulaşan ek-filin özellikle birleşik zaman oluşturduğu yapılarda ellipsis hadisesi gerçekleşmektedir.

"borgan+edi >borgandi; borgan + emish > borganmish; so'rar+ekan > so'rarkan; bo'lmas esa > bo'lmasa; yo'q + esa > yo'qsa" (Eltazarov, 2004: 61).

Gul uzgali buyurgan emasmi+Ø-di+ng? "Çiçek toplamaya göndermemiş mi+[y-]di+n?" (Öztürkci, 2019: 177, 261).

Yoşning oxiri, kuzning boshi edi. Osmon tiniq **[e-di+Ø]**, suklar tingan **[e-di+Ø]**. "Yazın sonu, sonbaharın başlangıcıydı. Göküyü berrak**[i-di+Ø]**, sular sakin **[i-di+Ø]**" (Qahramonov, 1997: 52).

Shunday bo'lishi **shartmi Ø-di?** "Böyle olması şart mıydı?" (Muxtor, 1997: 12).

3. Fonetik Düzeyde Gerçekleşen Ellipsis

Özbekçe gramerlerde ses bilgisi kısmında *eliziya* ve *aferezis* olarak terimlendirilen ses hadiseleri, ellipsis fonetik düzeyde gerçekleşen görüntüsü olarak izah edilmektedir. Bu düzeyde gerçekleşen ellipsise *fonetik qisqaruv* "sesbilgisel eksiltim" denmektedir. Eliziya; iki sözcükten oluşan ifadelerde birinci sözcüğün sonundaki ünlü sesin ikinci sözcüğün başındaki ünlü ses ile karşılaşması sonucu ünlülerden birinin düşmesi hadisesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; borolmoq < bora olmoq "varabilmek", yozolmoq < yoza olmoq "yazabilmek", echkemar < echki emar "komodo ejderi", bekoyim < beka oyim, oltariq < oltariq, oltoziq < olti oziq, "to'qqiz yoshli ot (dokuz yaşındaki at), yettozik < yetti oziq, "o'n yoshli ot (on yaşındaki at), mangit şivesinde yashulli < yoshiulli [yoshi katta (yaşı büyük)], xo'jeli < xo'jaeli vb. (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 86).

Leksik olarak bir araya gelen sözcüklerin birincisinin sonunda ikincisinin başında yer alan ünlülerin telaffuz kolaylığı oluşturmak sebebiyle gerçekleşen ünlü düşmesi olayı olarak adlandırılan "aferezis" ellipsis ses düzeyinde gerçekleşen başka bir görüntüsüdür. narsa < na ersa, nechun < ne uchun gibi sözcükler bu ses olayına örnek olarak gösterilir (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 86). "Eliziya" adlı ses olayında ilk sözcüğün ünlüsü düşme eğilimindeyken "aferezis"te ikinci sözcüğün başındaki ünlü düşmektedir.

Bahriddinova, *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili Fonetika-Fonologiya* adlı eserinde ellipsis oluşum şekillerini şu şekilde açıklamaktadır: "Ünlü ile biten ve ünlü ile başlayan iki sözcüğün bir araya gelmesi sonucunda ünlü seslerden birinin düşmesi hadisesidir. Bu ses olayının birkaç gerçekleşme şekli vardır: a) İlk sözcüğün sonundaki ünlü düşer: yoza oladi-yozoladi, bora oladi-boroladi, qora ot- qorot-. b) Ünlü ile başlayan ikinci sözcüğün ilk ünlüsü düşer: borar ekan-borarken, borar emish-borarmish, yozgan ekan-yozgan kan vb. c) Sözcük içinde gerçekleşen ses düşmesine dair örnekler ise şunlardır: Abdusalom-Absalom, Abdujabbor-Abjabbor, olib kel- yapısının opke- şeklinde telaffuz edilmesi sonucunda eksiltim ortaya çıkmaktadır" (2007: 42).

Bas, Po'lat, bas! Men endi chidayolmayman. Ha, nimaga **chidolmaysiz?** "Yeter Polat, yeter! Ben şu an dayanamayacağım buna! Neye dayanamıyorsunuz?" (Öztürkci, 2019: 170, 254). chid(a)-Ø ol-ma-y+siz? chid(a)-Ø ol-ma-y+siz?

Tiriklik bilan ovora bo'lib, bog'ning poyasiga o'z vaqtida **qarØ(a)**olmadim. "Geçim derdiyle uğraştığımdan bağdaki fidanlara zamanında **bakamadım**" (Qahramonov, 1997: 16).

Yaxshi boring, buv[i] Oftob!. “Hoşçakalın, Afitap Nine!” (A. Qadiriy. O‘tgan Kunlar, 303). (Eltazarov, 2004: 62).

Buni qarang-a, bizning uyimizga o‘g‘ri kepti [kel-ib+di]. “Gelin görün ki, bizim evimize hırsız **girmiş**” (Qahramonov, 1997: 32).

Bo‘pti! [bo‘l-ib+di] Besh minut vaqt qoldi. “Tamam, beş dakika kaldı” (Qahramonov, 1997: 48).

Berib bo‘pman [bo‘l-ib+man]. Bir tiyin ham pul yo‘q. “Hepsini verdim. Bir kuruş bile para yok” (Qahramonov, 1997: 49).

Uyli-joyli bo‘lsa yaxshi bo‘p (bo‘l-ib) ketadi. “Evli barklı olsa daha iyi olacak” (Ahmadov, 2018: 633).

Kenja kelini bir chimini to‘latib tarvuz suvini ko‘tarib kepti [kel-ib+di]. “Küçük gelin bir bardağa karpuz suyu doldurup getirdi” (Qahramonov, 1997: 49).

Bu ham yetmagandek, kapron durracha opkelib [ol-ib kel-ib] yelkasiga tashladi. “Bu da yetmezmiş gibi sentetik bir örtü getirip omzuna attı” (Qahramonov, 1997: 49).

Qiz cho‘ponning gapidan hayron bo‘pti [bo‘l-ib+di] ve undan: “Kız çobanın sözüne şaşırılmış ve ona:” (Xudoyberdiyev ve Xudoyberdiyeva, 1995: 13).

Özbekçe gramerlerde “bo‘g‘in tushushi” olarak bilinen hece yutumu olayı da ses düzeyinde gerçekleşen bir ellipsis olarak değerlendirilmektedir. Daha çok kelime birleşmelerinde meydana gelen bu ses olayı birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olarak da ifade edilir: ikkovi- iki egüsi, neçük- neçe ök, narsa- ne erse vb. (Coşkun, 2014: 48).

Bir gilamcha, bir sher terisi — po‘stak bilan ikkita yastiq ko‘tarib Po‘lat chiqar. “Bir kilim, bir aslan derisi döşek ve **iki [tane]** yastık ile Polat çıkar” (Öztürkci, 2019: 170, 253).

Özbekçeye Farsçadan ve Rusçadan geçmiş sözcüklerde son hecede yer alan iki veya daha fazla ünsüzün bir arada olması konuşma dilinde Türkçenin fonetik özelliklerine uygun bir hâle getirilir ve ünsüzlerden biri düşürülür. Örneğin; go‘sh - go‘sh, g‘ish - g‘ish, bak - barg, vaq - vaqt, do‘st - do‘st xursand-xursan vb. Bu olaya fonetik bir terim olarak “**apokopa**” denir (Nabiyeva, Zokirova, 2016: 85, 93).

Sonuç

Özbekçe gramer kaynaklarında ellipsis Türkçe gramer kaynaklarında ise eksilti, eksiltim, eksiltili kullanım vb. terimlerle ifadelendirilen dil olayının Türkçede “*ekonomi yasası*” Özbek Türkçesinde “*tejamlilik tamoyili*” olarak terimlendirildiğini, bu dil olayının evrensel bir yaklaşım olarak kabul gören “*zıpf kanunu*” kaynaklı ortaya çıktığını görmekteyiz. Özbek Türkçesinde bu dil olayı, farklı gramer düzeylerinde gerçekleştiğinde çeşitli isimlerle terimlendirilmektedir. Özbek Türkçesinde ses düzeyinde oluşan bu dil olayı “*fonetik ellipsis*”, biçim düzeyinde gerçekleştiğinde “*morfolojik ellipsis*”, cümle düzeyinde meydana geldiğinde ise “*sintaktik ellipsis*” terimleriyle açıklanmaktadır. Bir metnin anlamına yönelik bir ellipsis oluşursa “*semantik ellipsis*”, konuşma dilinde meydana gelen şekli ele alındığında ise “*nutqiy ellipsis*” ya da “*lisoniy ellipsis*” terimleriyle konunun alt başlıklara bölündüğü görülmektedir.

Özbekçe gramerler genel olarak incelendiğinde meseleye daha çok sentaktik açıdan yaklaşıldığı görülmektedir. “*Tejamlilik tamoyili*” etkisiyle sözdizim düzeyinde gerçekleşen ellipsis kavramı çok önceden gramer araştırmacılarının dikkatini çekmiş, edebî eserler bu nazarla incelenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde de meselenin daha çok söz dizimsel boyutuyla ele alındığı ifade edilebilir. Özbek Türkçesinde sentaktik boyutuyla incelenen ellipsis “*jim qolish, zevgma, implitsitlik*” gibi benzer dil olaylarıyla birlikte ele alınsa da bu dil olaylarını birbirinden farklı kılan önemli hususiyetleri vardır.

Kaynakça

Abdurahmonov, G. (1996). *O‘zbek tili grammatikasi (sintaksis)*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti,

Abdurahmonov, G., Sulaymonov, A., Xoliyorov, X., & Omonturdiyev, J. (1979). *Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksis*. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti, s. 109-111.

Ahmadova, M. (2018). *Tog‘ay Murod-tanlangan asarlar (romanlar, qissalar)*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.

- Alişova Demirdağ, E. (2021). *Azerbaycan türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arabacı, A. (2012). *Günlük gazetelerin dilinde eksiltili anlatımlar ve bunların ilköğretim türkçe ders ve öğrenci çalışmaları kitaplarına yansımaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aydın, H. (2011). "Dilde en az çaba ilkesi" üzerine. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*. I (1), s. 1-6.
- Bahriddinova, B. (2007). *Hozirgi O'zbek adabiy tili fonetika-fonologiya*. Qarshi: Qarshi Davlat Universiteti O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
- Boltaboyev, H. (2006). *Abdurauf Fitrat-tanlangan asarlar* 4. Jild, Toshkent: Ma'naviyat.
- Börekçi, M., & Depeli, Y. (2013). İşlevsel dilbilim yaklaşımıyla türkçede sözcük türleri üzerine. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(7), ss. 93-102.
- Çokuğurluel, I. (1996). *Türkçede eksiltili anlatım ve eksiltili cümle* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi.
- Dadaboyev, S. (2013). *Fors tilida sodda gaplar ellipsis* (Bitiruv Malakaviy Ishi) Toshkent: Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti, Sharq Filologiyasi va Falsafa Fakulteti, Eron-Afg'on Filologiyasi Kafedrası
- Demirci, K. (2010). Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz?. *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall, 291-304.
- Demirci, K. (2015). En az çaba yasası ve kazak türkçesindeki yaygın örnekleri. *Bilig*, Kış 2015, Sayı: 72, ss. 25-42.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (osmanlı lehçesi)*. (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Dinç, S. (2017). *Türkmen türkçesinin söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Eltazarov, J. (2004). *Tildagi tejamlilik temoyili va qisqaruv*. Samarqand: Alisher Navoiy Nomidagi Samarqand Davlat Universiteti.
- Erdem Uçar, F. M. (2017). Özbek yazar Abdulla Kadiri'nin romanlarında eksiltili yapılar, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 5, Issue 4, December, s. 450-475.
- Gemalmaz, E. (2010). Türk dilindeki ses hadiselerinin bu dilin sentaksıyla ilgisi. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert (Haz.). *Türkçenin derin yapısı*. (267-274). Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gümüştam, G. (2013). Eksiltim (ellipsis) ve türkçede eksiltim türleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013*, p.1539-1552.
- G'ulamov, A., & Asqarova M. (1965). *Hozirgi o'zbek adabiy tili, sintaksis*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Hojiyev, A. (2002). *Tilshunoslik terminlarining izobli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti.
- Ibragimova, F. (2011). *Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Nomzodlik dissertatsiyasi.
- Karaağaç, G. (2013). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Karadeniz, Y. (2022). Özbek Türkçesinde eksiltmeli kullanım biçimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 53, 47-78.
- Kononov, A. N. (1960). *Грамматика Современного Узбекского Литературного Языка*. Leningrad: AN SSSR.
- Kumova Metin, S. (2008). Türkçede kullanılan işlev kelimelerin zipf 1. kanunu esasında değerlendirilmesi. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi* 23 (2): 467-475.
- Muxtor, O. (1997). *Ayollar mamlakati va saltanati*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa.

- Nabiyeva, D.A.,& Zokirova, H. R. (2016). *O‘zbek tili fonetikasi (o‘quv-uslubiy qo‘llanma)*. Andijon: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta Maxsus Ta’lim Vazirligi Zahiriddin Muhammad Bobur Nomidagi Andijon Davlat Universiteti.
- O‘rinboyeva, E. (2021). Expression of ellipsis and antiellipsis in the literary text. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (104), 938-941.
- Oruzbayeva B.,&Saginbayeva B.. (2004). *Kirgizcha-Türkçe, Türkçe-Kirgizcha lengüistik terimler sözlüğü*. Bişkek: Avrasya Yayınları.
- Öztürkci, H. (2019). *Çolpan‘ın yarkınay adlı piyesi (inceleme-metin-aktarma-sözlük)*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Qadirov, P. (1978). *Qara ko‘zlar romani va erk qissasi*. Toshkent: G‘. G‘ulom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Qahhor, A. (1987). *Asarlar, I. jild-sarob (roman-bikoyalar)*. Toshkent: G‘afur G‘lom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Qahramonov, Q. (1997). *O‘zbek hikoyalari antologiyasi*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Reshetov, B. B., Ibrohimov, S. I., Tursunov, U. T., &Kamolov, F. K. (1966). *Hozirgi o‘zbek adabiy tili II-sintaksis*. Toshkent:Fan Nashriyoti.
- Savran, H. (2008). Türk dilinde “+dır” bildirme eki ve “+dır” bildirme ekiyle yapılan belirsizlik kelimeleri. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 14, 2008/1, ss. 163-188.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (lengüistik)*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Üstünova, K. (2005). Ad tamlaması iyelik öbeği ayrımı. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.641, ss.418-425.
- Xudoyberdiyev, E.,&Xudoyberdiyeva, Sh. (1995). *Oltin vodiy ertaklari*. Toshkent: G‘. G‘ulom Nomidagi Adabiyot va San‘at Nashriyoti.
- Yavuz, E. (2020). Kazak türkçesinde cümle eksiltimleri. G. Kurt (ed.), *Filoloji Alanında Teori ve Araştırmalar II içinde*, (ss. 167-193). Gece Kitaplığı.

EXTENDED SUMMARY

The economic law of language, also known as the “Zipf law”, whose foundations were laid by George Kingsley Zipf, is one of the most emphasized topics in language studies as a universal approach. The desire of language speakers to express what they want to express by using fewer linguistic units has led to the emergence of this law based on language savings. This approach, which first takes place in the spoken language and then spreads to the written language, affects all phases of a language from its sounds to its semantic elements. The language event that occurs as a result of this effect is called ellipsis. In this study, general evaluations have been made about which concepts the economic law, which is considered as a universal approach for all languages, and the language event ellipsis, which emerged as a result of this law, are met in Uzbek Turkish; what these concepts basically mean; how they correspond in Uzbek grammar, and at what linguistic levels they occur in Uzbek Turkish.

The economic law in the language is termed as “tejamlilik” or “tejamkorlik tamoyili” and “ekonomiya printsibi” in Uzbek grammar, and it is emphasized that this law has a very important effect on the change and development stages of the language. As a result of this development and change, the language event that takes place in the language by considering certain grammatical rules is met with the concept of “ellipsis” in Uzbek Turkish. In Uzbek Turkish grammar, it is stated that the concept of ellipsis has similar aspects with linguistic events such as “jim qolish (sukut), zevgma, implitsitlik”. Although all these language events have similar aspects, it is clear that each of them has its own characteristics.

Ellipsis is described in Uzbek Turkish with such terms as “fonetik ellipsis” when it occurs at the sound level, “morfologik ellipsis” if it occurs at the morphological level, and “sintaktik ellipsis” when it occurs at the sentence level. If an ellipsis occurs for the meaning of a text, it is seen that it is met with expressions such as “semantik ellipsis” and when the colloquial form of this is considered, it is met with expressions such as “nutqiy ellipsis” or “lisoniy ellipsis”. When considered in terms of literary works, it is seen that in Uzbek Turkish, the issue is mostly concerned with the syntactic aspect, and this event, which takes place at other levels of the language, is not discussed in detail. When it occurs at different grammatical levels, it is seen that this term is also met with the expressions “tushish, tushirilish, qisqaruv, eksik gap, to’liqsiz gap” in Uzbek grammar books.

In this study, some works written in Uzbek Turkish have been scanned and three main titles, namely syntactic ellipsis, morphological ellipsis, and phonetic ellipsis, and their examples in Uzbek Turkish have been focused on. In the syntactic ellipsis, which is called “sintaktik ellipsis” in Uzbek Turkish grammar, the elements that are not transferred from the deep structure of the sentence to the surface structure have been tried to be revealed. Recognizing the linguistic elements in the deep structure will ensure a more effective transfer, especially in inter-dialect transfers. The syntactic ellipsis, which is expressed as “eksiltili cümle” in Turkey Turkish, is met with the terms “eksik gap, elliptik gap, to’liqsiz gap” in Uzbek Turkish. Subject, predicate, complement and object ellipsis were encountered at the sentence level in the texts examined, and the missing elements in the deep structure were tried to be made visible in the surface structure with square brackets in the source language and the translation.

Suffixes, which form the basis of the grammatical elements of the language, sometimes remain in a deep structure in terms of their functions. The effect of the language event ellipsis on morphological elements is expressed as “morfologik ellipsis” or “morfologik qisqaruv” in Uzbek Turkish. The ellipsis of various morphemes was tried to be made visible on the samples with the empty set morpheme “Ø”. The ellipsis, which takes place at the phonetic level, is explained in the “fonetika” section of Uzbek Turkish grammar. The ellipsis that takes place at this stage is generally evaluated under the name of sound events. The ellipsis, which takes place at the sound level, is met with the term “fonetik qisqaruv” in Uzbek Turkish. Sound events such as apheresis and elision occurring at this stage are explained as the appearance of ellipsis at the phonetic level. After all these examinations, it has been concluded that this language event in Uzbek Turkish has occurred in all linguistic processes.